

بررسی پدیده فقر و محرومیت در ایران

● دکتر حسین آسایش - استاد دانشگاه
● قسمت چهارم و پایانی

■ ترازنامه شهر و روستا (شاخصهای نابرابری)

حال به تجزیه و تحلیل نمونه‌هایی از گزارش نتایج تفصیلی آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای روستایی و شهری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۷۳ (آخرین سال آمارگیری)، توجه می‌کنیم که نشان می‌دهد، در زمینه خدمات اجتماعی و تسهیلات زندگی و حتی درآمد، چگونه مناطق روستایی به صورتی نظامدار از مناطق شهری عقب می‌ماند:

● باسوادی

میزان باسوادی در شهرها بیش از روستاهاست. ۹۳/۹ درصد در مقابل ۸۶/۵ درصد. این تفاوت در مورد زنان بسیار بیشتر است. در بعضی مناطق، بی‌سوادی در سطح گسترده‌ای دامنگیر روستاییان است. به عنوان نمونه، بی‌سوادی بیش از ۵۰ درصد جمعیت شش ساله و بالاتر شهرستان هشتگرد را در برمی‌گیرد. همچنین، در این شهرستان، تنها ۴۰ درصد کودکان و نوجوانان لازم‌التعمیم از آموزشهای رسمی برخوردارند.

● تسهیلات آب و بهداشت محیط

جمعیت دارای دسترسی به بهداشت در شهرها خیلی بیشتر از روستاهاست، صددرصد

در مقابل ۷۰ درصد، به عبارتی ساده‌تر، ۱۰۰ نفر

در مقابل ۷۰ نفر، در زمینه بهداشت محیط، این شاخص نابرابری بسیار چشمگیرتر است، ۸۶ درصد در مقابل ۹ درصد روستا، در سال ۱۳۷۳، بیش از ۹۸ درصد ساکنان شهرها از آب لوله‌کشی استفاده می‌کردند، که این رقم برای روستاها

● آب و برق و حمام

در سال ۱۳۷۳ ساکنان روستاها به ترتیب ۲۵/۸ درصد از آب لوله‌کشی، ۱۶/۲ درصد از برق، ۵۰/۴ درصد از حمام گرم کمتر از شهرها

استفاده می‌کردند. سایر امکانات و تسهیلات به همین منوال است.

● درآمد

در سال ۱۳۷۳، در آمد یک خانوار شهری ۱/۷ برابر درآمد یک خانوار روستایی بوده است (۵/۷۲۹/۷۳۲ ریال در مقابل ۳/۲۹۳/۴۹۸ ریال)، به طوری که جدول شاخصهای نابرابریها به تفصیل نشان می‌دهد، روستاییان با همه توجهی که در زمینه بهبود زندگی آنان می‌شود، هنوز وضعیتی نامطلوب‌تر از شهرها دارند. آنها در کودکی دسترسی کمتر به امکانات آموزشی و مراقبت‌های بهداشتی دارند. در بزرگسالی هم، از خدمات آموزشی و تربیتی کمتری بهره‌مند هستند و ساعات طولانی به ازای درآمدهایی پایین‌تر کار می‌کنند و از حقوق کمتری برخوردارند.

معمولاً ارقام متوسط ملی در ارتباط با استفاده از خدمات عمومی در کل کشور و مناطق روستایی که در جدول مذکور آورده شده است، نابرابریهای چشمگیری را که بین استانها (به ویژه شهرستانها) وجود دارد، از نظر پنهان می‌دارد.

ارقام به دست آمده از آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی در سال ۱۳۷۳، نشانگر این واقعیت است، که بعضی از مناطق روستایی کشور از لحاظ برخورداری از کلیه خدمات زیربنایی به ویژه خدمات بهداشتی و درمانی و آموزشی شدیداً در مضیقه قرار دارند و به طور کلی، می‌توان گفت: کم‌توسعه‌ترین مناطق یا احتمالاً کم‌استفاده‌ترین مناطق، از بیشترین محرومیتها رنج می‌برند. به عنوان نمونه، روستاییان استانهای تهران، یزد و سمنان به ترتیب ۹۶/۳۳، ۹۲/۹۴ و ۹۱/۴۳ درصد از آب سالم استفاده می‌کردند، در صورتی که این نسبت برای روستاییان استانهای سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد و اردبیل به ترتیب ۲۰، ۴۰ و ۴۴ درصد می‌باشد. در مورد حمام گرم، وضع از این هم بدتر است، فقط ۴ درصد روستاییان سیستان و بلوچستان و ۷/۵۷ درصد روستاییان استان اردبیل، از حمام

گرم استفاده می‌کردند، که این نسبت برای استان تهران ۵۷/۳۵ درصد و استان خوزستان ۵۱/۲۰ درصد بوده است. ارقام داده شده در ترازنامه شهر و روستا در سال ۱۳۷۳ (شاخصهای نابرابری) و نابرابریهای موجود، گویای این واقعیت است که هرگونه تلاش ملی در جهت رفع محرومیت و فقر و بالاخره بهبود فرایند توسعه روستایی در کشور، باید به محروم‌ترین مناطق اولویت داده شود و اصولاً برخلاف گذشته، باید توزیع خدمات را از محروم‌ترین مناطق شروع کرد.

● نشانه‌های تحول و پیشرفت (بذرهای امید)

روستا و روستاییان مدتها بود که به فراموشی سپرده شده بودند و اصولاً، برنامه‌های عمرانی اجرا شده در رژیم قبلی بر این اساس بود که با آباد ساختن شهرها و ایجاد جاذبه شهرنشینی و زندگی مصرفی هر چه بیشتر روستاها را تخریب کند. بر این اساس، قشر تولیدکننده و استوانه‌های استقلال کشور، از یباد رفت و به بهانه صنعتی شدن، عملکرد توسعه ناموزون برقرار شد و در نتیجه، چنین خط‌مشی‌هایی عملاً موجبات بی‌رویه مهاجرت به شهرها، بالاخص شهرهای مرکزی و در رأس آنها، تهران و افزایش بیکاری پنهان و آشکار و ناهنجاریهای اجتماعی و ... فراهم آمد. با پیروزی انقلاب اسلامی، بسیاری از دیدگاهها در مورد جامعه روستایی تغییر یافت و به روستاها به عنوان یکی از اشکال زندگی، با خصایصی متفاوت با شهرها و نقطه‌های اتکالی بخش تولید کشاورزی در یک کلام، به عنوان پایگاه خودکفایی و استقلال کشور نگریده شد و بر همین مبنا، روستاها جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور پیدا کردند و مجموع اعتبارات عمران روستایی افزایش قابل ملاحظه‌ای یافت.

وزارت جهاد سازندگی که تأسیس آن آغازی برای یک تلاش گسترده در رفع محرومیت و فقر از جامعه روستایی کشور و همچنین، آغازی در جهت حرکت به سوی استقلال و خودکفایی با تأکید بر روستا و روستایی (در زمره مهم‌ترین

اشار تولیدکننده جامعه) بود، عمران و نوسازی روستاها را سرلوحه کار خود قرار داده و در حیطه وظایف خود با هدف ارتقای سطح زندگی و رفاه روستاییان در جهت کاهش نابرابریهای موجود بین شهر و روستا، کمک به متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستا و بازگشت بخش بیشتری از ارزش افزوده تولیدات روستاییان به خودشان و گسترش مشارکت مؤثر مردم در فرایند عمران و نوسازی روستاها به ارائه خدمات عمرانی در مناطق روستایی پرداخته و با تأکید بر انگیزه تلاش و تجربه کارگزاران خود، علاوه بر اقدامات معمولی در زمینه احداث راه، تأمین آب آشامیدنی و انتقال نیروی برق، روشها و طرحهای جدیدی را نیز، در به فعلیت رساندن قابلیت‌های موجود در مناطق روستایی به مرحله اجرا درآورده است، دراین راستا و در این مختصر، می‌توان اعلام کرد که قبل از انقلاب، به طور متوسط ۹ درصد اعتبارات عمرانی کشور در روستاها صرف می‌شده است.

پس از پیروزی انقلاب، این رقم به طور متوسط به ۱۹ درصد از اعتبارات عمرانی کشور رسید، که بخش اعظم آن توسط جهاد سازندگی هزینه شده است. در دهه اخیر، ۶۶ درصد جمعیت روستایی کشور از نعمت برق برخوردار شدند و راههای روستایی یا شریانهای زندگی روستایی که قبل از انقلاب در حدود ۸ هزار کیلومتر می‌شد، بعد از انقلاب از مرز ۴۳ هزار کیلومتر گذشته است.

تا سال ۱۳۵۷، فقط ۴۳۲۷ روستا از برق استفاده می‌کردند، که این رقم، در سال ۱۳۷۴ به ۳۳۳۲۸ روستا افزایش یافته است، (افزایشی نزدیک به ۸ برابر).

همچنین، در این مدت، برای ۲۵ هزار روستا آب آشامیدنی سالم تأمین شده است و تعداد روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم تأمین شده است و تعداد روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم لوله‌کشی از ۵۲۰۰ روستا در سال ۱۳۵۷، به ۲۹۵۸۰ روستا در سال ۱۳۷۲ افزایش یافته است. یعنی سالیانه به طور متوسط، ۱۶۲۵ روستا دارای آب آشامیدنی سالم شده است.

ترازنامه شهر و روستا
(شاخصهای نابرابری) در سال ۱۳۷۳

نابرابری	روستا (درصد)	شهر (درصد)	شرح
			الف - خصوصیات اجتماعی و اقتصادی
			- تعداد متوسط افراد
۰/۷+	۵/۷	۵	- درصد باسوادان
۷/۴-	۸۶/۵	۹۳/۹	- متوسط افراد شاغل در خانوارها
۰/۳+	۱/۵	۱/۲	- متوسط افراد دارای درآمد در خانوارها
۰/۱+	۱/۴	۱/۳	- فعالیت در بخش خدمات عمومی
۳۷/۴-	۲۵/۶	۶۳	- صنعت
۹/۱-	۲۲/۵	۳۱/۶	- کشاورزی، دامپروری، شکار جنگلداری
۴۷+	۵۱/۹	۴/۹	
			ب - تسهیلات و لوازم عمده زندگی
			استفاده از آب لوله کشی
۲۵/۸-	۷۲/۷	۹۸	استفاده از برق
۱۶/۲-	۸۳/۵	۹۹/۷	استفاده از گاز لوله کشی
۳۹/۸-	۲/۳	۴۲/۱	استفاده از حمام گرم
۵۰/۴-	۲۶/۸	۷۷/۲	استفاده از انواع کولر
۳۶/۷-	۱۱/۶	۴۸/۳	استفاده از تلفن
—	—	۴۲/۳	استفاده از اتومبیل شخصی
۱۳/۰۷	۴/۱۳	۱۷/۲	استفاده از موتورسیکلت
۳/۳۲+	۱۵/۶۲	۱۲/۳	استفاده از دوچرخه
۱۰/۲۸-	۹/۰۲	۱۹/۳۰	استفاده از چرخ خیاطی
۲۰/۰۳-	۵۴/۴۷	۷۲/۵۰	استفاده از رادیو
۱۶/۱۵-	۶۹/۲۵	۸۵/۴۰	استفاده از تلویزیون سیاه سفید
۱۱/۶۱+	۶۷/۷۰	۵۶/۰۹	استفاده از تلویزیون رنگی
—	—	۴۳/۳	استفاده از یخچال
۲۶/۸۴-	۶۸/۳۶	۹۵/۲۰	استفاده از اجاق گاز
۲۱/۱-	۷۱/۹۰	۹۳	
			ج - هزینه و درآمد
			متوسط هزینه خانوار (ریال)
۲۳۵۲۳۳۵-	۳۸۹۰۱۲۵	۶۲۴۲۴۶۰	متوسط هزینه خوراکی (ریال)
۱۳۴۸۳۰-	۱۹۱۸۳۷۷	۲۰۴۳۲۰۷	متوسط هزینه غیرخوراکی (ریال)
۲۲۲۷۵۰۵-	۱۹۷۱۷۴۸	۴۱۹۹۲۵۳	متوسط درصد هزینه خوراکی
۱۶/۶+	۴۹/۳	۳۲/۷	متوسط درصد غیرخوراکی
۱۶/۶-	۵۰/۷	۶۷/۳	هزینه سالانه کمتر از ۱/۲۰۰/۰۰۰ ریال
۱۰/۱+	۱۴/۴	۴/۳	هزینه سالانه بین ۱/۲۰۰/۰۰۱ ریال تا ۲/۴۰۰/۰۰۰ ریال
۱۳/۴+	۲۵	۱۱/۶	هزینه سالانه ۲/۴۰۰/۰۰۱ ریال و بیشتر
۲۳/۵-	۶۰/۶	۸۴/۱	هزینه بهداشت و درمان یک خانوار
۰/۲۶+	۹/۳	۹/۷۶	هزینه مسکن (درصد)
۱۹/۹-	۲۸/۸	۴۸/۷	هزینه آموزش و تحصیل (درصد)
۰/۴۶+	۵/۸۲	۵/۳۶	

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

دنباله جدول ترازنامه شهر و روستا

شرح	شهر (درصد)	روستا (درصد)	تأییدی
د - درآمد			
متوسط درآمد یک خانوار (ریال)	۵/۷۲۹/۷۳۲	۳/۲۹۳/۴۹۸	-۲۴۳۶۲۳۴
منابع تأمین درآمد			
درآمد از حقوق بگیری	۳۰/۵	۲۶/۵	-۴/۰
درآمد از مشاغل آزاد کشاورزی	۳/۲	۳۶/۹	+۳۳/۷
درآمد از مشاغل آزاد غیرکشاورزی	۳۱/۵	۱۹/۲۰	-۱۲/۱۵
درآمدهای متفرقه	۳۴/۸	۱۷/۴	-۱۷/۴
ر - مسکن			
الف - شاخص های تراکم			
متوسط تعداد اطاق در واحد مسکونی	۳/۷۶	۳/۰۷	-۰/۶۹
متوسط تعداد خانوار در واحد مسکونی	۱/۱۸	۱/۱۴	-۰/۰۴
متوسط نفر در واحد مسکونی	۵/۷۱	۶/۱۹	+۰/۴۸
متوسط تعداد اطاق برای هر خانوار	۳/۱۸	۲/۷۰	-۰/۴۸
متوسط تعداد نفر در اطاق	۱/۵۲	۲/۰۲	+۰/۵
متوسط تعداد اطاق در اختیار خانوار	۳/۰۲	۲/۶۲	+۰/۴
ب - مصالح ساختمانی			
مصالح بادوام	۹۰/۹	۴۸/۲۶	-۴۲/۶۴
مصالح بی دوام	۹/۹۱	۳۸/۲۶	+۲۸/۳۵

مأخذ: نتایج تفصیلی آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای روستایی، شهری ۱۳۷۳ - مرکز آمار ایران

دسترس نشان دهنده توزیع نسبتاً عادلانه ثروت و حرکت در تحقق عدالت اجتماعی است. براساس مطالعات و بررسیهای انجام شده در سازمان برنامه و بودجه، نسبت دو دهک پایین درآمدی کشور در مقایسه با دوهک پایین درآمدی پیش از پیروزی انقلاب، یک به ۱۵ بود. در حالی که این نسبت در سال ۱۳۷۳ «یک به ۹» کاهش پیدا کرده است، که نشان دهنده توزیع عادلانه ثروت و حرکت در جهت تحقق عدالت اجتماعی است. این شاخص برای جمعیت جهان «یک به ۶۰» است.

همچنین، بررسیهای به عمل آمده نشان می دهد، که الگوی مصرف نیز، در دهکهای پایین درآمدی، پس از پیروزی انقلاب از کالاهای مصرفی بی دوام به سمت کالاهای بادوام گرایش یافته است. کاهش شکاف فقر پس از انقلاب، دیگر موارد مطرح شده در این گزارش است» (*).

* - گزارش سازمان برنامه و بودجه در نشست شورای اقتصاد ۱۳۷۵/۵/۱.

به ۱۴۶۰۰ واحد افزایش یافته که نشان دهنده رشدی معادل ۵۸۴ درصد بوده است. همچنین، تعداد مراکز بهداشتی و درمانی روستایی و شهری در دهه اخیر، به ۲۹۰ و ۱۷۷۰ واحد افزایش می یابد.

علاوه بر اطلاعات فوق و با وجود پایین بودن شاخصهای توسعه در مناطق روستایی در طول دهه اخیر، درجه بهره مندی از امکانات زندگی نیز، افزایش قابل توجه یافته است. در جدول زیر، استفاده از امکاناتی که گسترش استفاده از آنها مؤید بهبود وضع اقشار کم درآمدتر در روستا و شهر است، ارائه شده است که نشانه هایی از تحول و پیشرفت در مناطق محروم کشور است و می توان ادعا کرد، که هر رقم افزوده شده آنها، بذره های امیدی است که در دل روستاییان کشور کاشته می شود. (جدول ۱۲ و نمودار شماره ۱۶)

نتیجه اینکه، براساس آخرین گزارش سازمان برنامه و بودجه تجزیه و تحلیل آمار ارقام در

پس از انقلاب، در بخش مخابرات، فعالیت های در خور توجهی در مناطق روستایی انجام گرفته است. کل روستاهایی که در پایان سال ۵۷، دارای ارتباط مخابراتی بودند، بیش از ۳۱۲ روستا نبود. اما با ارتباط دهی به ۱۰۴۲۹ روستا در طی سالهای ۵۷ تا ۱۳۷۲، به طور متوسط در هر هفته ۱۲ روستا از خدمات مخابراتی بهره مند شده اند. همچنین، نسبت باسوادی که ریشه تمام دردهاست، در مناطق روستایی از ۳۰/۵ درصد به ۷۵/۱ درصد رسیده است که این فعالیت، خود به تنهایی عامل مؤثری در روستاها به شمار می رود.

بر اساس آمارهای در دسترس در قبل از انقلاب اسلامی و تا پایان سال ۵۷، تنها ۲۵۰۰ خانه بهداشت، ۱۵۰۰ مرکز بهداشتی و درمانی روستایی و ۸۰۰ مرکز بهداشتی و درمانی شهری وجود داشت. مقایسه ارقام مذکور با وضعیت شبکه های بهداشتی و درمانی کشور، بیانگر آن است که تعداد خانه های بهداشت پس از انقلاب

جدول شماره ۱۲: تغییر در استفاده از امکانات رفاهی خانوارها بین سالهای ۱۳۶۸ - ۱۳۷۲

شرح	سال		منطقه	شرح
	۱۳۷۲	۱۳۶۸		
+۰ +۶	۹۹ ۷۶	۹۹ ۷۰	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای برق
+۳ +۸	۹۷ ۶۴	۹۴ ۵۶	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای آب لوله‌کشی
+۵ +۱۵	۹۵ ۶۴	۹۰ ۴۹	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای یخچال
+۱۴ +۲۰	۹۷ ۶۰	۸۳ ۴۰	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای تلویزیون
+۶ +۱۴	۹۳ ۷۰	۸۷ ۵۶	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای اجاق گاز
+۱۲ +۹	۷۳ ۲۱	۶۱ ۱۲	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای حمام در منزل
-۲ -۵	۷ ۱۵	۹ ۲۰	شهری روستایی	درصد خانوارهای دارای فاقد فرد باسواد

مأخذ: نتایج تفصیلی آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری - مرکز آمار ایران

جدول تغییر در استفاده از امکانات رفاهی

بین سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲

